

Н. М. Шарманова
канд. філол. наук, доцент

СЕМАНТИЧНА ТИПОЛОГІЯ АФОРИЗМІВ (НА МАТЕРІАЛІ СУЧАСНОГО ХУДОЖНЬОГО ДИСКУРСУ)

У статті розкривається семантичний аспект сучасної української афористики. Семантична типологія афоризмів укладається на підставі семантичної структури й когнітивних механізмів їх творення. Афоризми з мови українського художнього дискурсу аналізуються з урахуванням відомостей з етно- і психолінгвістики.

Афоризм – оригінальний засіб позначення й номінації позамовної дійсності, який вражає реципієнта філософським її осмисленням. І хоча афористичний вислів (АВ) співвідноситься з реальністю, проте його основна специфіка закладена в ньому самому, у його логіко-семіотичній природі. У межах афоризму відбувається взаємодія лінгвальних і психокогнітивних феноменів, орієнтованих на специфічний спосіб бачення світу, пов'язаних з етнічною мовною картиною.

Українська афористика є органічною частиною світової афористичної думки. Визначальними рисами є її пристрасність в органічному поєднанні з велегранною софійністю, як-от: *Любов велика і сильна таки перемагає зло* (Ю. В. Покальчук); *Правдивій людині не шкода навіть своє віддати* (М. В. Матіос); *Тільки Божя воля на добро є вища сила над нами – і ми її виконавці* (О. Ф. Черногуз) тощо. Сучасна афористика є невичерпним джерелом для дослідження духовного потенціалу українського етносу, розуміння ментальності.

Мета нашої розвідки полягає в розкритті інноваційних аспектів афористики в сучасному мовознавстві. Відповідно до цього передбачено розв'язання таких завдань: 1) з'ясувати основні підходи до укладання семантичної класифікації АВ; 2) здійснити спробу семантичної типології афоризмів; 3) дослідити семантичну будову афоризмів на матеріалі сучас-

ного українського художнього дискурсу. Предметом дослідження стали семантичні особливості АВ у мові прози М. В. Матіос, Ю. В. Покальчука, О. Ф. Черногуза.

Афоризм розглядається нами як логічне, образне судження узагальнюючого характеру, що в категоріях раціональності / парадоксальності відбиває навколишній світ і виступає еквівалентом предикативної структури, наприклад: *Спільна таємниця зближує і зовсім сторонніх людей* (Ю. В. Покальчук); *У нас не діє верховенство права. У нас діє верховенство телефонного права; Коли люблять, не говорять про кохання. Тоді просто відчують його* (О. Ф. Черногуз).

Афористичні проблеми знайшли відображення в працях зарубіжних і вітчизняних лінгвістів (М. А. Алексеєнко, Н. Барлі, А. К. Жолковський, Є. Є. Іванов, В. С. Калашник, А. В. Королькова, Г.Є. Крейдлін, Т. І. Манякіна, Ю. Є. Прохоров, Т. В. Радзієвська, А. С. Тяпкіна, М. А. Черкаський, Є. І. Шейгал, Ю. К. Щеглов та ін.). Варто зазначити, що хоча на сьогодні й проводиться розробка афористики, проте в сучасному мовознавстві питання класифікації АВ залишається дискусійним.

Відсутність чітких критеріїв щодо визначення лінгвального статусу цих мовних одиниць зумовлює різні підходи до їх групування. Традиційно афоризми зараховують до класифікаційних схем ФО, в основі яких покладено різні критерії. Семантичний принцип є визначальним у типологіях, запропонованих С. Г. Гавріним [2, 8; 22]. Такий підхід покладений в основу систематизації АВ на матеріалі російської (М. А. Алексеєнко) та англійської мов (А. С. Тяпкіна). Наявна в україністиці семантична класифікація (за способами вираження закономірності) відбиває погляди С. Г. Гавріна: 1) афоризми-закономірності; 2) афоризми-поради; 3) афоризми-передбачення [11, 38]. Численні позиції щодо висвітлення лінгвальних особливостей АВ розкривають різні аспекти афористики, взаємодоповнюють один одного.

Спираючись на наявні в мовознавстві підходи, систематизуємо АВ сучасної української літературної мови за семантичним принципом таким чином:

I. За ступенем вираження смислової домінанти: 1) логічні афоризми; 2) образні афоризми.

II. За характером інтеріоризації буття: 1) раціональні афоризми; 2) парадоксальні афоризми.

Відповідно до особливостей вираження смислової домінанти поділяємо АВ на логічні й образні афоризми. Така т. зору відтворює психоментальні механізми адекватного відображення довкілля в людській свідомості, коли домінанта аперцепції визначається логічним або асоціативно-образним модусом [4; 5; 6; 8]. ОО. Селіванова зазначає з цього приводу, що «Логічна семантика оперує не словом, а реченням і буде власні засади переважно на логічній структурі умовиводів» [10, 310].

Словесні комплекси, що конденсовано, стисло у формі повчання чи настанови подають узагальнену думку, умовивід, нами кваліфікуються як **логічні афоризми**: *Біда від часу не залежить* (М. Матіос); *Розумні люди забезпечують собі тили*; *У наш час гроші вирішують все* (О. Черногуз). У цих універсальних висловленнях в імперативній чи дефінітивній формі сконденсовано розгорнуті судження про навколишній світ. Логічні АВ мають експліцитно / імпліцитно виражену семантику:

– логічного умовиводу: *Перемога коштує грошей* (О. Черногуз); *Після страждань людина оновлюється* (Ю. Покальчук);

– повчання: *Бери від життя все, що можеш. Але – бери найкраще і ти ніколи не залишишся в програві* (О. Черногуз); *Шукайте шлях. Бійтеся. Але вірте!* (Ю. Покальчук);

– побажання: *Нам треба поспішати жити; Ми маємо прокладати, а не спалювати мости* (О. Черногуз);

– оцінки: *В підлеглі розумніших за себе краще не брати; Краще за японське суші – українське сало!* (О. Черногуз);

– декларації: *Ми йдемо від зворотного в ім'я переконання* (О. Черногуз); *Прийде час – будемо жити! Просто жити і радіти життю, і кожному дневі, який приносить втіху!* (Ю. Покальчук).

Аналіз фактичного матеріалу з сучасного художнього дискурсу свідчить про те, що цей семантичний тип афоризмів є досить продуктивним у мові.

Високий ступінь узагальнення, поєднаний з потужним емотивним компонентом, властивий **образним афоризмам**. Специфікою цього різновиду висловів є образна смислова домінанта, утворена на основі розгортання внутрішньої форми. Образні АВ визначаються впливом на свідомість учасника комунікації оригінальністю авторських асоціацій, виразністю формулювання думки, наприклад: *Життя – то трояка ружа* (М. Матіос); *Все в цьому світі скороминує. Тільки вічні – небо і зорі* (О. Черногуз).

Диференційні риси образних афоризмів орієнтовані загальними критеріями, висунутими перед художньою мовою. За визначенням О. О. Потебні, «поезія є інакомовлення в найширшому смислі слова» [8, 151]. Цей різновид АВ відображає світорозуміння митців та є не лише засобом конденсації думки, а й впливу оригінальним її перебігом, виразною неординарністю судження: *Гріх – то спор із Богом; Теперішні часи – не для життя, не для веселости, хіба лиш для думання та смерти* (М. Матіос); *У нас час такий. Базарно-ринковий. Усе продається, все купується* (О. Черногуз).

Своєрідністю цього типу АВ є здійснення в їх межах емоційно-образної, естетичної трансформації засобів загальнонародної мови [1, 249]. О. О. Потебня, а за ним і В. В. Виноградов зазначали, що структура різних форм і типів поетичних образів залежить від індивідуальної специ-

фіки будови мови, а художню мову слід сприймати як специфічний спосіб мислення і пізнання [8, 149; 1, 142]. Індивідуальність образного афоризму полягає в тому, що він, репрезентуючи всі мовні функції, одночасно розкриває творчу манеру, ідіолект адресанта, виявляє «його світогляд, втілений в образах мовними засобами» (В. В. Виноградов), наприклад: *Тільки людське життя кінечне, і в цьому його цінність* (Ю. Покальчук); *Люди втікають від туги, яка заходить зашпорами в душу, як тільки очі вихоплюють хрест* (М. В. Матіос).

Виокремлення образних АВ з усього афористичного масиву дає можливість розкрити особливості художньої мови взагалі, оскільки цей тип афоризмів актуалізує «потрібну думку більш образно, але образи в них досить прозорі» [5, 92]. Образні АВ розкривають власне образну доміную: *Париж має більше слави, а Київ – краси* (О. Черногуз); *Життя, мабуть, як і люди, – мстиве за радість. А особливо – якщо радість для двох – величезна* (М. Матіос). Аналіз мовних фактів із сучасного художнього дискурсу свідчить, що образні АВ мають високий ступінь функціонування, є продуктивним типом афоризмів.

Ураховуючи сутність аперцепції й предметної ситуації світобуття, пропонуємо розмежування афоризмів на два семантичні типи: раціональні й парадоксальні. Така диференціація пояснюється співвіднесеністю з аперцептивною віссю «раціо – докса», у якій категорія парадоксальності займає серединну позицію. У **раціональних** АВ відтворюються інтелектуальний та емоційний модуси, причому смислова домінуюта може припадати або на сферу власне раціо, наприклад: *І перед законом всі рівні* (М. Матіос); *Все геніальне дуже просте* (О. Черногуз), – або на власне емоційну сферу, наприклад: *Батьківщина там, де мені добре* (О. Черногуз); *Людська заздрість – гірше, як слабкість* (М. Матіос).

Парадоксальні АВ відображають реалії буття з його численними парадоксами. Такий підхід ґрунтується на нестандартності мислення, можливості мозку здійснювати афективну, спорадичну аперцепцію. Цей афористичний тип розкриває сутність мовних парадоксів, що ґрунтуються на функціональних особливостях природної мови і не пов'язані з науковою картиною світу, а лише з досвідом мовців [9, 60], наприклад: *Президентом вічно не будеш. Життя не дасть* (О. Черногуз); *Людина, поки на землі, мусить страждати. А на небесах буде тішитися* (М. Матіос).

Семантична класифікація відображає той факт, що в афоризмах відбувається інтеріоризація навколишньої дійсності, під якою розуміємо складний перетворювальний процес формування знань і уявлень про світобуття, рефлексію доквілля у свідомості індивіда або в етносвідомості [9, 233], наприклад: *Українці – бунтівний народ. Еволюційно не змінився з часів Київської Русі; Ми, чоловіки, самолюбиві, егоїстичні – всі в душі своїй шейхи і султани* (О. Черногуз), або ж зовнішні форми діяльності, що детермінують внутрішній план свідомості [7, 63], наприклад: *Люди не люблять тужити.*

Вони взагалі нічого не люблять (М. Матіос); *Народ любить великомучеників. Народ великомучеників обирає* (О. Черногуз).

Отже, на основі інтерпретації мовного матеріалу й узагальнення проведених спостережень за семантичною будовою АВ, що визначається категоріями «логічне – образне» та аперцептивною віссю «раціо – докса», диференціюємо афоризми сучасного художнього дискурсу за ступенем вираження смислової домінанти на два типи: 1) **логічні** АВ (55%); 2) **образні** АВ (45%). За характером інтеріоризації буття систематизуємо афористичний мовний масив таким чином: 1) **раціональні** афоризми (73,9%); 2) **парадоксальні** афоризми (26,1%) від загальної кількості дібраних мовних фактів.

Список використаної літератури

1. Виноградов В. В. О языке художественной прозы. – М.: Наука, 1980. – 360 с.
2. Гаврин С. Г. Афористическая фразеология как лингвистическая категория // Вопросы теории и методики русского языка. – Пермь, 1971. – Т. 87. – С. 3-23.
3. Делёз Ж. Логика смысла. – М.: Изд. центр «Академия», 1995. – 299 с.
4. Дротянко Л. Г. Філософські проблеми мовознавства. – К.: Навч. книга, 2002. – 128 с.
5. Калашник В. С. Структурно-функціональні різновиди афоризмів // Дослідження з граматичної будови української мови: Зб. наук. праць. – Дніпропетровськ, 1988. – С. 90-95.
6. Кацнельсон С. Д. Общее и типологическое языкознание / Отв. ред. А. В. Десницкая. – Л.: Наука, 1986. – 300 с.
7. Леонтьев А. А. Основы психолингвистики. – М.: Смысл; СПб.: Лань, 2003. – 287 с.
8. Потебня А. А. Теоретическая поэтика. – М.: Высш. школа, 1990. – 334 с.
9. Селіванова О. О. Пареміологічні парадокси в східнослов'янських мовах // Мовознавство. – 2003. – №1. – С. 60-65.
10. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
11. Українська мова. Енциклопедія. – К.: Укр. енциклопедія, 2000. – 752 с.
12. Шарманова Н. М. Емотивна інтеріоризація дійсності в семантичній будові афоризмів (на матеріалі прози П. А. Загребельного) // Вісник Запорізького національного університету: Зб. наук. праць. Філологічні науки. – Вип.2. – Запоріжжя: Вид-во ЗНУ, 2006. – С. 291-295.

Список використаних джерел

1. Матіос М. В. Солодка Даруся: Драма на три життя. – Львів: ЛА Піраміда, 2005. – 176 с.
2. Покальчук Ю. В. Заборонені ігри: Повісті. – Х.: Фоліо, 2005. – 222 с.
3. Черногуз О. Ф. Дари пігмеїв. – К.: Вид. центр ВУС, 2005. – 240 с.

Summary

The thesis deals with the complex investigation of the semantic typology of aphorisms. The language status and specific character of aphorisms in modern Ukrainian are substantiated; the ties between their semantic, cognitive structure are investigated. A Ukrainian aphorism study is analyzed in close connection with its semantic peculiarities, with enlisting materials from ethnolinguistics, ethnocultural studies and psychology.